

УДК 37.013

Г.Б. МЕГЕГА

ФЕНОМЕН ЗДОРОВ'Я ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Мегега Галина Борисівна – зав. науково-дослідною лабораторією управління системою профільної освіти ДОППО

Проаналізовано феномен здоров'я як об'єкт наукових досліджень. Обґрунтовано необхідність та специфіку феноменологічного підходу до дослідження феномена здоров'я.

Ключові слова: феномен здоров'я, філософія здоров'я, феноменологія.

Осуществлен анализ феномена здоровья как объекта научных исследований. Обоснованы необходимость и специфика феноменологического подхода к исследованию феномена здоровья.

Ключевые слова: феномен здоровья, философия здоровья, феноменология.

The phenomenon of health as an object of science investigations is analyzed. The necessity and specific of phenomenological approach to investigation of phenomenon of health are grounded.

Key words: phenomenon of health, philosophy of health, phenomenology.

© Г.Б. Мегега, 2013

Постановка проблеми. Здоров'я людини є складним феноменом глобального значення, що одночасно розглядається філософською, соціологічною, культурологічною, педагогічною, медичною та іншими науками. Відповідно здоров'я визначається як філософська, соціальна, економічна, біологічна, медична категорії, як об'єкт споживання, вкладу капіталу, індивідуальна і суспільна цінність, загалом як явище системного характеру, динамічне, постійно взаємодіюче з оточуючим середовищем. Виходячи з цього, стає зрозумілим, що складно визначити здоров'я в повному обсязі, якщо це взагалі можливо.

Сучасні уявлення світової науки стосовно феномена здоров'я людини ґрунтуються на новому розумінні актуальності проблеми виживання людства взагалі. Наприкінці ХХ століття лідери світової науки залучили проблему здоров'я до кола глобальних проблем, вирішення яких обумовлює факт подальшого існування людства як біологічного виду на планеті Земля. Нині у науковому обігу виникло нове визначення - антропологічна катастрофа. До останнього етапу розвитку людства (до початку ХХ століття) умови його існування формувала природа, і саме до цих умов організм людини і пристосовувався біологічно протягом попереднього еволюційного періоду. Але людина охопила своєю діяльністю майже всю планету, вона почала істотно змінювати умови життєдіяльності, до яких була пристосована в своєму історико-біологічному розвитку. Це викликало глобальні проблеми зі здоров'ям людей, негативні процеси у цій царині набули планетарного розмаху.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Низка філософів (Дж. Локк, А. Сміт, К. Гельвецій, М.В. Ломоносов, К. Маркс та інші), психологів (Л.С. Виготський, В.М. Бехтерев та інші), учених-медиків (Н.М. Амосов, В.П. Казначеев, Ю.П.Лисицин, М.М. Бешкетников, І.І. Брехман, Б.Н. Чумаков та інші), педагогів (Л.Г. Татарникова, В.В. Колбанов, В.К. Зайцев, С.В. Попов та інші)

намагалися розв'язати проблему здоров'я. Вони розробили й залишили численні праці про збереження здоров'я, продовження життєвого потенціалу й довголіття.

Окремі проблеми аналізу феномена здоров'я в сучасних умовах здійснено у роботах Т.Бусигіної, В.Копи, Ю.Лисицина, Б.Юдіна та інших вітчизняних і зарубіжних авторів. Загалом визначено міждисциплінарний статус проблеми, проте узагальненого обґрунтування підходів до її вирішення не здійснено. До цього часу не можна говорити про досягнення загальноприйнятого розуміння феномена здоров'я світовим науковим товариством.

Мета дослідження. Визначення засад дослідження феномена здоров'я як об'єкта наукового аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значущість поняття здоров'я обумовлює його багатоаспектність як об'єкта наукових досліджень. Уживання поняття «здоров'я» у науковій мові не є строгим і однозначним з багатьох причин. Воно реально використовується в різних наукових дисциплінах для опису речей по суті іноді принципово різних, що об'єктивно веде до розширення спектра його значень. Його зміст постійно наповнюється різними дисциплінарними й значенневими відтінками, які формуються у зв'язку з новим досвідом сприйняття й ставлення людей до свого здоров'я.

Навіть короткий перелік здоров'я як певної атрибутивної здатності людини говорить про широкий спектр можливих наукових досліджень. Здоров'я проявляється в здатності протистояти зовнішнім і внутрішнім дестабілізуючим факторам, хворобам, ушкодженням, старінню й іншим формам деградації; пристосовуватися до середовища й своїх власних можливостей; зберігати себе, а також природне й штучне середовище свого проживання; збільшувати тривалість повноцінної життєдіяльності; народжувати й вирощувати повноцінне потомство; поліпшувати можливості, властивості, здатності свого організму, а також якість життя й

середовища проживання; створювати, підтримувати й зберігати культурні, духовні й матеріальні цінності; творити адекватну самосвідомість, етико-естетичне відношення до себе, близьких, людини й взагалі до добра й зла тощо.

Всі ці здатності і відповідні аспекти здоров'я аналізуються в межах різноманітних галузей знання. У своїй сукупності історико-ретроспективні, філософські, психологічні, валеологічні та інші концепції здоров'я формують певну наукову парадигму у досліджуваній царині.

Відсутність консенсусу у визначенні здоров'я як об'єкта наукових досліджень є теоретико-методологічною проблемою, оскільки дефініція відображає загальне розуміння природи й специфіки об'єкта пізнання. Як відзначають фахівці, «на сьогоднішній день налічується близько 300 визначень поняття здоров'я», які дуже часто не лише не схожі, але й практично не перетинаються одне з одним при визначенні змісту поняття [1, 710].

Серед існуючих визначень здоров'я найбільшою популярністю користуються такі, як:

- стан повного тілесного, духовного і соціального благополуччя;
- фізична активність; відпочинок (рекреація); пристосування, адаптивність;
- напрямок розвитку народонаселення;
- соціальне багатство;
- повноцінне життя; вид гармонії;
- види здоров'я адекватно аспектам: медико-фізіологічному, культурологічному, демографічному, фізичному, психологічному;
- як вид благополуччя у відповідності з аспектами: фізичне, духовне, соціальне; суб'єктивно-психологічне відчуття здоров'я;
- нерозривна єдність природного і соціального; основна невід'ємна властивість людини;
- закон існування і розвитку людини; міра людини як біосоціальної істоти;
- спосіб підтримки життєдіяльності людини та її міра;
- здатність людини до оптимального, фізіологічного, психологічного і соціального функціонування, до єдиної цілісної поведінки, спрямованої на задоволення власних потреб;
- відображення соціальних умов, результатів діяльності людини;
- мета економічного і соціального розвитку країни; надбання соціальне і державне, міра конкурентоспроможності, складова соціально-економічного потенціалу;
- предмет спеціалізованих галузей знання: валеології, синології (наука про забезпечення здоров'я), реабіліталогії (науки про відновлення сутнісних сил людини); рекреалогії (науки про відновлення здоров'я людей) тощо;
- норма біохімічна, фізіологічна, соціальна - як необхідна умова здоров'я;
- нормальні функціонування і розвиток людського організму;
- основа життя і добробуту народу; потенціал сил людського організму;
- якість, що характеризує людей визначеної соціальної групи; сутнісна характеристика люди-

ни; біосоціальна адекватність людини;

- атрибутивна характеристика людини та соціальних структур і відносин (здорові – людина, родина, колектив, суспільство; здорові – відносини, емоції, помисли, дії тощо).
- стан людського організму, оптимальне функціонування всіх станів – психічного, емоційного, фізичного, інтелектуального;
- рівноваги всіх потреб і їх задоволення; взаємодії з зовнішнім оточенням;
- стан повного благополуччя; повної адаптивності, відсутності хвороб, фізичних дефектів; трудової і соціальної активності як показник соціальної адекватності.

Однак, незважаючи на велику кількість підходів до визначення поняття «здоров'я», це поняття на сьогодні залишається теоретично непроробленим. На нашу думку, варто погодитися з результатами предметного аналізу феномена здоров'я фахівцями, що прийшли до висновку щодо:

- багатогранності й багатозначності поняття «здоров'я»;
- відсутності єдиного наукового розуміння феномена здоров'я;
- часто інтуїтивного у своїй основі визначення поняття «здоров'я»;
- необхідності використання методів і прийомів філософського дослідження при аналізі поняття «здоров'я»;
- потреби в розробці механізмів системного визначення змісту феномена здоров'я і його теоретико-методологічних основ;
- неможливості конкретного формулювання поняття «здоров'я» без урахування його міждисциплінарного контексту – узагальнених на основі філософської методології результатів досліджень в сфері психології, фізіології, генетики та біології тощо [2].

На нашу думку, має право на існування і постмодерністська інтерпретація феномена здоров'я, яка вказує на те, що непотрібно взагалі претендувати на те, щоб дати єдино правильне визначення здоров'я. У межах постмодерністського дискурсу мова може йти про визначення реального змісту досліджуваного феномена, але без претензій на його справжню адекватність і єдину правильність. Усе, що потрібно від визначення здоров'я, — це щоб воно було зрозумілим і щоб воно «працювало» у межах свого застосування в тих чи інших теоріях чи моделях.

А сфер такого застосування дуже багато. Поняття «здоров'я» використовується в різних наукових дисциплінах, причому у кожному випадку з його допомогою вирішуються специфічні завдання, що веде до розширення спектра його значень. Традиційно провідну роль у дослідженні здоров'я відіграє медицина, яка являє собою, по суті, науку про хвороби. Соціально-економічні дослідження здоров'я пов'язані з вивченням взаємозв'язків здоров'я й факторів рівня життя. Метою цих досліджень є регулятивне керування станом здоров'я через вплив на соціально-економічні параметри способу життя. Соціологи вивчають механізми соціальної обумовленості здоров'я і його місця в сис-

темі соціокультурних цінностей, що регулюють відношення людини до здоров'я. В останні десятиліття одержали розвиток нові предметні сфери, що мають міждисциплінарний характер: екологія людини, яка вивчає взаємини людини з навколишнім середовищем; біоетика, що вивчає ціннісне відношення до природного середовища тощо. Пропонується новий науковий напрямок – превентологія зі сферою дослідження профілактики хвороб і зміцнення здоров'я.

Для цілей нашого дослідження найбільш важливо сфокусувати увагу на тих наукових розвідках у царині здоров'я, які здійснюються у межах філософського дискурсу. Тут здоров'я також може розглядатися в різних аспектах. В онтологічному плані здоров'я розглядається як домінуючий спосіб буття індивіда або соціуму, при якому максимально для конкретної епохи (культури, цивілізації, ситуації) реалізуються їхні потенційні можливості. У гносеологічному плані здоров'я виступає об'єктом пізнання (дослідження) його сутності, типів, факторів детермінації, структури тощо. Аксиологічний ракурс розгляду здоров'я орієнтує на те, що метою такого дослідження є виявлення як об'єктивних його характеристик, так і визначення його значення й значимості для окремої людини або соціуму. При цьому підході здоров'я розглядається, з одного боку, як цінність буття, а з іншого - досліджується буття цієї самої цінності. Дослідження здоров'я існують і як практична філософія, що забезпечує процес концептуалізації теоретико-методологічного знання для потреб соціальної практики, передусім що стосується розвитку соціальних систем охорони здоров'я та культивування здорового способу життя.

У соціально-філософському аспекті одним з методологічних орієнтирів для розуміння здоров'я може виступити положення про сутність людини як сукупності її соціальних відносин. Сутність здоров'я представима як частина цієї сукупності, що детермінується станом організму та загалом особистості. У межах такого розуміння здоров'я вивчається сама людина, а не її хвороби. При такому розумінні здоров'я втрачають своє значення концептуальні розбіжності щодо того, чому і як фізичні, потенційні духовні й соціальні можливості людини обмежуються. Важливо те, якими є реальні можливості людини, а не те, хто і як вважає за можливе їх теоретично пояснювати. Саме у межах соціально-філософського дослідження з'являється надія на можливість створення інтегративної теорії здоров'я. Здоров'я як предмет соціально-філософського дослідження існує в декількох іпостасях і проявляється в «життєвому світі» людини, принаймні, як соціальний інститут, як індивідуальна й соціальна цінність.

У цьому контексті дуже важливим у методологічному плані є розгляд ціннісних підстав досліджуваного феномена. Природна й культурна еволюція людства заснована на виділенні ядра фундаментальних цінностей, серед яких найважливішими є життя й здоров'я. Без них була б неможливою трансформація основних форм живої матерії в соціальні, перетворення людини в активного,

свідомого суб'єкта історичного процесу. У ціннісній діаді «життя – здоров'я» міститься вузол усіх умов буття людей. Життя в цілому, поза соціальними характеристиками, є загальною умовою буття людей. Здоров'я – це внутрішній прояв життя, його якісний стан у конкретній людині. У понятті «здоров'я людини» виражається ступінь благополуччя й досконалості суб'єкта життєдіяльності.

Виходячи зі сказаного вище, а також у відповідності з завданнями нашого дослідження становлять інтерес ті підходи до визначення здоров'я як предмета наукового аналізу, де зміст не обмежується емпіричними параметрами, а акцентується його ціннісна значимість для людини й суспільства: здоров'я як цінність; як компонент людського щастя, одне з невід'ємних прав, умова успішного соціального й економічного розвитку; як результат власної діяльності людини; як сфера людської культури; як норма творчого життя; як здатність до самозбереження, саморозвитку й самовдосконалення як соціально-філософська категорія, що відображає сутність, соціальні умови, результати діяльності людини.

На сьогодні вже можна на основі визначення сутнісних елементів здоров'я виділити кілька концептуальних напрямів дослідження цього поняття. Загалом вони групуються навколо вирішення проблеми співвідношення біологічного та соціально-духовного як характеристик здоров'я. При акценті на біологічну природу людини в дослідженні здоров'я можна виділити наступні принципів підходи: здоров'я як відсутність хвороби, здоров'я як норма, здоров'я як динамічна рівновага організму і його функцій з навколишнім середовищем, здоров'я як успішне пристосування (адаптація).

Узагальнюючи існуючі філософські чи набліжені до них підходи до визначення здоров'я як предмета наукового аналізу, зупинимось передусім на феноменологічному підході. Він є найбільш традиційним у тому розумінні, що ґрунтується на врахуванні медичної складової інтерпретації здоров'я як основи для філософських узагальнень. Найбільш поширеним визначенням є розуміння здоров'я - як відсутності хвороби, хворобливих змін. Ця ознака здоров'я настільки очевидна, що традиційно його зв'язують саме з нею. В основі побутової інтерпретації такого розуміння лежить проста логіка: здорові ті люди, які не мають потреби в медичній допомозі. Таке розуміння особливо характерне для сучасної синології. Здоров'я розглядається як прояв життєдіяльності людини в оптимальних умовах, а хвороба – як прояв життєдіяльності в умовах порушених життєвих функцій [3].

Слід загалом сказати, що вказаний підхід, незважаючи на існуючу серед філософів критику традиції використання медичних знань як основи для філософської рефлексії, далеко не вичерпав своїх можливостей. Більше того, дослідники зустрічаються з суттєвими труднощами при спробах визначити поняття здоров'я, коли відмовляються від аналізу наявних медичних теорій. Резонно думати, що така інваріантність необґрунтована, тому що відкриття в біологічній і медичній науках, створен-

ня нових медичних технологій тощо не можуть не позначатися на філософському розумінні здоров'я.

Один з найбільш відомих представників феноменологічного напрямку директор Інституту людини РАН Б.М. Юдін вказує основну особливість даного підходу в сучасних умовах – здоров'я починає сприйматися й розумітися в набагато більш широкому контексті, у тому числі – у контексті гуманітарного знання. На рівні здоров'я індивідуального ця тенденція проявляється у відмові від прямої взаємодетермінації та прив'язки здоров'я до хвороби, що довгий час було (і сьогодні значною мірою залишається) основною ознакою феноменологічного розуміння здоров'я – як відсутності хвороби [4, 67-68]

Дійсно, підходячи феноменологічно, ми можемо констатувати, що досвід переживання здоров'я даний нам не споконвічно, а лише вторинно, як розуміння відсутності хвороби. Природно, що традиційно саме медицина, яка вчить, як подолати хворобу, і повинна бути першим знанням про здоров'я – у будь-якому разі емпіричним знанням. Але вже найближчим узагальненням розуміння здоров'я буде усвідомлення того, що хвороба – це передусім обмеження можливостей зробити щось. Відповідно відновлення цих можливостей буде усвідомлюватися як відновлення здоров'я. У цьому розумінні і в межах феноменологічного підходу здоров'я визначається не тільки суцільно негативно, як відсутність хвороби, але й цілком позитивно – як наявність певних можливостей людини. Відповідно на сьогодні феноменологічний підхід набуває системного виміру. М. Мерло-Понті вказує на тілесні «я можу», як про всі ті дії, які доступні людині завдяки її стану здоров'я [5]. Хоча обмеження, пов'язані зі здоров'ям, можуть бути не тільки тілесними, але у будь-якому випадку людина тим більше здорова, чим ширший діапазон її можливостей. Це природно наштовхує на ідею трактувати здоров'я людини як типову для неї динамічну сукупність, що проявляється в об'єктивно наявних фізичних, духовних і соціальних можливостях, обумовлених біолого-медичними факторами стану її організму. Таким чином, на сьогодні традиційний феноменологічний підхід демонструє ціннісну й прагматичну переорієнтацію розуміння здоров'я. Здоров'я – це завжди атрибут, що в людини є, причому такий, яким він

реально є. Хвороба може лише цю атрибутивну якість у царині здатностей людини обмежити, відняти на певний час або назавжди.

Проте і в цьому випадку, навіть якщо це не говориться прямо, здоров'я у феноменологічній інтерпретації все ж трактується як відсутність хвороби. З феноменологічної точки зору це пояснюється тим, що досвід переживання здоров'я даний нам як вторинний. Він опосередковується первинним досвідом нездужання, а саме: здоров'я сприймається як рятування від негативних відчуттів. Незадоволеність таким розумінням намагаються обійти за рахунок використання стосовно до людини поняття «практично здоровий». Поняття «практично здоровий» носить аксіологічний відтінок і використовується як певна грань, або певний прикордонний простір між наявним і відсутнім здоровим станом людини. Зрозуміло, що границі того стану, при якому людину вважають практично здоровою, рухливі. Відтак здоров'я людини можна розуміти як ті фізичні й соціальні можливості, які є в людини з урахуванням того, що робити не слід, щоб не завдати шкоди собі або навколишнім.

Висновки та напрями подальших досліджень. Таким чином, і офіційні міжнародні документи, і численні публікації у сучасній вітчизняній та закордонній філософській літературі відображають всезростаючий інтерес до визначення специфіки наукового дослідження феномена здоров'я. Він є предметом наукових розвідок як вузькоспеціалізованих, так і міждисциплінарних, і відповідно розуміння феномена здоров'я є дуже різним у залежності від цілей, методології та галузевої належності досліджень. Узагальнена інтерпретація феномена здоров'я як предмета наукових досліджень здійснюється на філософській теоретико-методологічній основі у межах традиційних філософських дихотомій соціально-біологічне та суб'єктивне-об'єктивне. У межах численних підходів до філософської інтерпретації феномена здоров'я існує багато його визначень, проте інтегрованого розуміння на сьогодні не існує, попри спроби частиною наукової спільноти дати інтегруючу дефініцію феномена здоров'я. Тому чи не найважливішим завданням філософського дослідження феномена здоров'я є визначення його як предмета наукового дослідження у системі філософських категорій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бусыгина Т.А. Спираль базовых потребностей и философско-математическая формула здоровья здорового человека как основа философии здоровья / Т.А. Бусыгина // Тезисы докладов и выступлений IV Росса, философ, конгресса. - М.: Современ, тетради, 2005. - Т.4. - С. 710-712.
2. Копа В.М. Соціальна цінність модусу здоров'я: автореферат дисертації ... канд. філософських наук. – 09.00.03. – Одеса, 2006. – 21 с.
3. Лисицын Ю.П. Союз медицины и искусства / Ю.П.Лисицын, Е.П.Жиляева. – М.: Медицина, 1985. – 192 с.
4. Юдин Б.Г. Здоровье человека как проблема гуманитарного знания / Б.Г. Юдин // Философия здоровья - М.: 2001. - С.61-85.
5. Smith A.I. Bioethics as methodological case revolution: Specification, Specified principlism and Casuistry / A.I. Smith // The Journal of Medicine and Philosophy. 2000. - vol. 25. - №.3. – P.130.-146.